

KÖNYVSZEMLE

Joseph Hendrich és Martin Procházka
(szerk.)

Comenius' Heritage and Education of Man for the 21st Century

Karolinum, Prága, 1998, 374 p.

Késésben van ez a kritika, minthogy késésben volt maga a könyv is, hiszen egy 1992-ben, Comenius születésének 400. évfordulója alkalmából tartott konferencia legjobb műveit volt hivatott megörökíteni. Egy olyan szerzőről azonban, aki az emberiség legszebb ideáit képes volt örökérvényűen megfogalmazni, nem lehet lekésni. A világkonferencia hat szekcióban birkózott az üzenettel, amely Comeniusból a XXI. század számára is fogható; közülük az ötödikben méltatta a nagy mester nyelvpedagógiáját, főként Edward M. Batley előnkletével (aki akkor a FIPLV elnöki tisztét is betöltötte). A könyvben négy nyelven harminchét dolgozat szerepel, köztük olyan hírességek munkái, mint az európai unit/credit rendszert munkatársaival kidolgozó J. L. M. Trim, vagy a kiváló nyelvtanítástörténet-író Jean Caravolas. Minthogy ez a rövid ismertető aligha állhat harminchét bekezdésből, rövid pásztázás után csak a legérdekesebb fejtegetésekről tesztek említést. Előbb azonban lássuk, hogy milyen elsődleges forrásokra támaszkodhat az előadások szerzői.

Comenius első nyelvkönyvét (*Ianua Linguarium Reserata Aurea*) 1631-ben írta, ez jelent meg Lipcsében 1633-ban. Ugyanebből az évből keltezett a *Vestibulum*, és feltehetőleg svédországi tartózkodása idején, vagy azt követően született meg az *Atrium*. Minthogy ugyanebben az időben nyelvtanítás-metodikai munkát is írt (*Novissima Linguarium Methodus*), méltán gondolhatjuk, hogy Lórántffy Zsuzsanna pataki meghívá-

sa – a nyilvánvaló politikai okokon túlmenően – a latin nyelvtanítás és a túlzottan egy-síkú iskola megújítójának is szólt. Iskolát nem kellett szerveznie, hiszen a pataki intézmény nagy hagyományokkal rendelkezett és kiváló rektorral is (Tolnay Dali János), viszont itt próbálhatta ki először elképzeléseit, a pánszofikus iskolarendszert, amely a világot mintegy koncentrikus körökben bővülve a maga teljességében igyekszik megragadni. Ebben az elképzelésben az elsőtől a harmadik osztályig járja be a diák azt az utat (via = *Vestibulum*, *Ianua*, *Atrium*), amely a világ megismeréséhez vezet a latin nyelv segítségével. Ez a fokozatosságra és fokozatos bővülésre épülő nyelvi tananyagrendszer a *Vestibulum*ban még csak alapoz, a *Ianua*ban tanítja az alapvető grammatikai szerkezeteket és meglehetősen nagy szókinccset, míg az *Atrium*ban már díszít: stílárius kérdéseket is feszeget. (Az első három osztályt a filozófia, a logika, a politika és a teológia tanulmányozása követte volna a hetedik osztályig. Comenius pataki tartózkodása idején azonban csak az első három osztály valósult meg, további elképzeléseit tankönyvekben nem realizálta). Patakon szembesült először Comenius az anyanyelvi oktatás alacsony színvonalával, hiányosságai- val, így nagyban ennek köszönhető a Patakon írt *Lucidarium* (1653), amely minden idők legsikeresebb tankönyvének, az *Orbis Sensualium Pictus*nak [A világ lefestve] az alapja. A még évszázadokon át használt *Orbis Sensualium Pictus* igazi pánszofikus nyelvkönyv, amely megteremtette a fizikai alapját annak, hogy a legkülönbözőbb módszerek alkalmazása mellett is használni lehessen. A szemléltetés fontosságának felismerése, a könyv modernsége és élénksége szinte feledtetni képes a meglehetősen maximalista, több mint nyolcezer szó memorizálásának nehézségeit. Szigorú értelemben véve a gazdag, de nem minden részletében

fennmaradt Comenius-életműben tehát három nyelvkönyvet, egy nyelvmetodikai művet és egy egyetemes, enciklopédikus világleírást találunk mindösszesen, amelyekben, modern szóval élve, nyelvpedagógiai elképzelései tettenérhetők. Más műveiben viszont bőségesen találunk nyelvi, nyelvészeti eszmefuttatásokat (*Didactica Omnia*), nyelvfilozófiai és (modern szóval élve) nyelvpolitikai elképzeléseit pedig a *Panglottia* tartalmazza (amely a *Consultatio Catholica* V. kötete).

A tanulmányok szerzői érthető módon többet látnak Comeniusban, mint csak a nyelvpedagógust, elemzéseikben Comeniuszt mint az európai többnyelvűség előkészítőjét szemlélik, elemzik jelentőségét a mai nyelvtanárképzésben és izgalmas neveléstörténeti és irodalomtörténeti adatokkal egészítik ki a nagy morva (cseh, magyar, lengyel stb.) pedagógusról alkotott képet. Találunk itt értekezést arról is, hogy miként képzelte el Comenius egy új nemzetközi nyelv megalkotását (vagy egy már jól kifejlett nyelv nemzetközivé avatását) (Barandoská és Novobilsky); úgy is elemzik a nagy mestert, mint a többnyelvű és többkultúrájú nyelvi nevelés élharcosát (Schärer); találunk itt neveléstörténeti és irodalmi komparatiztikát (Procházka: Comenius és Samuel Hartlib, illetve Poskočilová: Comenius és Bunyan); akad olyan munka is, amely Comenius spanyolországi hatását vizsgálja (Inclán), és így tovább. Azon azonban aligha fogunk meglepődni, hogy a művek többsége mégiscsak nyelvészeti, nyelvtanítási, tanárképzési ihletettséggű. Úgy gondolom, ezek közül is érdemes felsorolni néhány címet: „Elmélet és gyakorlat a tanárképzésben” (Kent); „A szavak és dolgok párhuzamosságának elve Comeniusnál és a kortárs idegen nyelv oktatásban” (Rogaljova); „Comenius és a racionális stratégia és taktika kérdései az idegen nyelvek oktatásában” (Vesely); „A *Novissima Linguarium Metodus* szerepe az idegen nyelvek tanárainak nyelvpedagógiai képzésében” (Jelinek); „Comenius *Orbis*

Pictusa és a képek használatával kapcsolatos kísérletek az idegen nyelv oktatásában” (Pychová); „Comenius és a nyelv a gyermeknevelésben” (Frias); „Jan Amos Comenius és jelentősége az idegen nyelvek tanításában” (Mothejziková); „A módszer szerepe a nyelvi nevelésben” (Cavalieri); stb. Természetesen ebben a kötetben is akadnak olyan munkák, amelyeknek kevés közük volt Comeniushoz („Paradigmák a komputeres nyelvtanításban” [Porcelli]; „Kontrasztív nyelvtan a nyelvtanításban” [Dušková]; stb.) Az elkövetkezendőkben csak olyan műveket említek meg ebből a „panglottiából”, amelyek különlegesen értékes gondolatokat tartalmaznak.

Ezek közé a művek közé kell sorolni Batley kötetindító tanulmányát („Comenius öröksége”), amelyben nemcsak ragyogó hatáselemzéseket találunk (pl. Comenius és Leibniz, Herder, Lessing stb.), hanem felvillan Comeniusnak mint a világbéke és a nemzetközi megértés szószólójának képe – ebben a tekintetben comeniusi örökségnek lehet tekinteni az UNESCO nyelvi jogokról szóló deklarációjának szellemét is. Girard szerint Comenius ismét aktuális az új Európa kialakításában, hiszen a tényleges nyelvi munkákon túlmenően mind a *Didactica Magna*, mind a *Consultatio Catholica*, és különösen annak ötödik kötete, a *Panglottia* nyelvpolitikai elképzeléseket is tartalmaz. Nyelvtanítástörténeti szempontból a legértékesebb munka a kanadai Caravolas egybevető elemzése Jan Amos Komensky és Claude Lancelot nyelvpedagógiájáról. A rendkívül részletes és körültekintő elemzés mélyreható filológiai ismeretekkel mutatja be mindkét hosszú kort megért mester munkásságát. Lancelot már 1657-ben bírálta Comenius *Ianuáját*, míg Comenius, úgy tűnik, nem ismerte (vagy nem akarta ismerni) a Port-Royal nyelvtanítási hagyományait. A kötet tanulmányai közül terjedelmében is kiemelkedik – mintegy könyvrészletet alkot – J. L. M. Trim tanulmánya a nyelvek kapujáról és az európai idegen ajkúság „küszöbéről”,

az általa és társai által létrehozott nyelvtanítási küszöbszintekről (Threshold Level).

A nyelvtanítástörténet nagy elemzői szerint (Kelly és Stern) Comenius nagyobb hatással volt saját korában a pedagógiára és a nyelvpedagógiára, mint akár Erasmus vagy éppen Palmer. Trim szerint le kell fejteni a félreértelmezéseket Comenius örökségéről: ezek oka legtöbbször az eredeti források tanulmányozásának a hiánya. Gyakran hivatkoznak például Comeniusra, mivel azt állította, hogy a nyelveket könnyebb gyakorlás útján megtanulni, mint szabályok által. Ez a hivatkozás ugyan igaz, de a mondatnak csak az első fele, s a továbbiakban így folytatódik: „de a szabályok segítik és megerősítik azt a tudást, amely a gyakorlatból származik.” Trim elemzi az egész comeniusi életművet, és különösen érzékenyen reagál Comenius gyakorlati pedagógiájára, amelynek legfőbb alapelve az, hogy a tanuló dolgozik, a tanár pedig irányít. A részletekből egyértelműen kiderül, hogy a tanári irányítás lényege nem a parancsolás, hanem a megfelelő tananyagok, a szemléletesség biztosítása, a humor és szigorúság, az élményszerűség és a versenyszellem fejlesztése. A szerző elemzéseiben nemcsak Comenius új módszerét (*Metodus Novissima*) mutatja be, hanem elemzi a pánszofikus gondolkodás idealizmusa, illetve a ténylegesen megvalósult tankönyvek valóságának összefüggéseit. Különösen érdekesek azok a fejtegetések, amelyekben Comeniusnak a tökéletes nyelv keresése érdekében tett erőfeszítéseit ábrázolja a szerző. Nyilvánvaló, hogy ehhez a témához természetszerűleg kapcsolódott mind az erőfeszítés, amelyet Trim és munkatársai immár húsz éve az európai egységes nyelvi rendszerek kialakulásáért folytatnak: ennek legújabb fejleményeiről is értesülünk.

Különleges csemege a kötetben Szépe György tanulmánya, amely Comenius mint alkalmazott nyelvészt értelmezi a mai terminológiák, a mai kihívások fényében (ezzel egyszerre mind azon kevesek közé tartozik, akik tematikusan is tartották magukat

ahhoz, ami a konferencia célja volt: Comenius öröksége és az embernevelés a XXI. században). A tanulmány szerzője gondos filológiai kutatást követően nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Comenius az idegen nyelv mint második nyelv didaktikájának megteremtője. Szerencsés, hogy éppen egy magyar kutató tudatja ezt a világgal, hiszen Comenius eredeti, hétoztályos iskolaterve csak három évet ért meg, és akkor, a latin nyelv tanítása során kellett rádöbennie a mesternek a helyi nyelv – akkor éppen a magyar – tanításának nehézségeire, elmaradottságára. Teljesen egyértelmű és igaz, hogy többnyelvű személy lévén, aki többnyelvű társadalmakban iskolákat tervezett, napi munkájában nyelvpolitikai kérdésekkel is szembesült (többek között ilyen a nyelvi tervezés problematikája örökölt, beszélt és tanult nyelvek közegeiben). Szépe György tanulmányában metodikai szempontból rendkívül megnyugtató az is, hogy mindig az eredeti Comenius szövegből indul ki, azt értelmezi, azt magyarázza. Ezzel nemcsak egy klasszikus elvárásnak tesz eleget, hanem újfent elevenné varázsolja Comenius elképzeléseit, amelyeknek egy részét dogmatizálták és ezáltal merevvé tették a rákövült századok. Szépe György írásában a ma is gondolatokat ébresztő Comenius tűnik fel: ezért az ösztönző hatásért, ezekért a csodálatos célokért ajánlom a hagyománytisztelő és ezért ötletgazdag kötet elolvasását. Aki tudja, hogy honnan jött, az azt is tudja, hogy hová megy.

Bárdos Jenő

É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc, Siptár Péter
Új magyar nyelvtan

Osiris, Budapest, 1998. 409 p.

E cikk olvasói számára, akik többségükben nyelvtanárok, az *Új magyar nyelvtan* kapcsolatban két hírem van. Egyik az, hogy ettől (és semmiféle új nyelvtantól) még